

Lezing Jacob Westerbaen (1599-1670),

Een man van schrander en vrolijk verstand
Erasmusdag 28 okt 2023, Koen Holtzapffel

Aanwezig, In de komende twintig minuten stip ik drie zaken aan:

Natuurlijk iets over het léven van Jacob Westerbaen, verbonden met dat Haagse landgoed Ockenburgh dat een bezoek meer dan waard is.

In de tweede plaats iets over dat meeste bekende werk van Erasmus, zijn Lof der Zotheid.

Maar dan vooral ook in de derde plaats: Westerbaens vertaling op rijm van de Lof en hoe dat past in een remonstr traditie van bemoeienis met het werk van E. Kort schijnt het licht deze dag op een remonstrants gezind ridder, een van die minder bekende remonstranten wier levensverhaal op specifieke manier met E verbonden is geraakt. Het was een leven in negatieve maar ook in verrassend positieve zin getekend door de bestandstwisten en de Synode van Dordt. Hoe een crisis ook iets moois voort kan brengen.

1 Jacob Westerbaen

Wie enigszins bekend is met dichter, medicus en halve theoloog Jacob Westerbaen (1599-1670), denkt aan het landgoed Ockenburgh bij Den Haag-Loosduinen. Juni dit jaar was het nog plaats van samenkomst om tot een landbouwakkoord te komen. Datzelfde O werd in de 17^e eeuw door W gesticht, vanaf 1648, nadat hij de grond in 1638 had gekocht. Aan de hand van de enige van hem bekende afbeelding, en ook aan de hand van zijn gedichten wordt W getypeerd als een opgewekt man, die met een schalks-ironische blik de wereld in kijkt en bekend is met de genoegens van het toenmalige leven: de jacht (m.n. op hazen en konijnen), tuinieren (kweken van gewassen) en vrouwelijk schoon. Nu was er ook reden tot opgewektheid, want afkomstig uit een eenvoudig milieu van Haagse touwfabrikanten had hij stevige stappen opwaarts gezet op de maatschappelijke ladder. Hij verkeerde met bekende dichters van zijn tijd als vadertje Cats en vooral tijdgenoot Constantijn Huygens, een machtig man in de toenmalige Republiek.. W verkeerde daarnaast in remonstrantsgezinde kringen: hij was vertrouwd met remonstrants voorman Joh Uytenbogaert, hij was bevriend met Caspar Barlaeus en met Pieter de Groot, broer van Hugo. En hij mocht zich zelf tooien met klinkende titels als Ridder, Heer van Brandwijck en Gybland, naast het feit dat hij stichter was van het landgoed Ockenburg . Nu was het W niet altijd voor de wind gegaan. Uit zijn gedichten blijkt een felle afkeer van calvinisten en hun scherpshijperij. Dat had alles te maken met het feit dat hij als Leids theologiestudent het eind van de strijd tussen remonstranten en contraremonstranten van nabij had meegemaakt. Hij zelf stond daarbij aan de rekkelijke kant en verleende tijdens de Dordtse Synode als een soort secretaris hand- en spandiensten aan remonstrants voorman Episcopius. De overwinning van de preciezen maakte het W onmogelijk zijn studie theologie af te ronden en

formeel heeft hij zich ook niet bij de remonstranten aangesloten. Een ver familielid van de kinderloze W zou later nog wel predikant in Rdam worden (Kornelis Willem ruim 25 jr van 1737 tot 1763). Zelf stapte W over op een studie medicijnen die hij met een promotie in Caen afrondde. Als arts zorgde hij vervolgens dermate goed voor een rijke weduwe dat hij in 1625 met haar in het huwelijksbootje kon stappen. De familie van de bruid verzette zich heftig maar daar trok het verliefde paar zich gelukkig niets van aan. Deze weduwe, Anna Weytsen, had alles met de remonstranten te maken. Ze was nl gehuwd geweest met Reinier (heer van Groenevelt), oudste zoon van Joh van Oldenbarnevelt die net als zijn vader was onthoofd op verdenking van het beramen van een aanslag op Prins Maurits (Reinier samen met voorganger Slatius (zijdelings betrokken), Van Dijck, Coornwinder. Het was een wat onbeholpen samenzwering, zie Staat in de vrijheid, waarbij de remo's ten onrechte van betrokkenheid werden beschuldigd). W werd door het gelukkig huwelijk met zijn Anna een vermogend heer. Een jaar na haar betreurde overlijden in 1647 begon hij met de aanleg van Ockenburg. Hij genoot er tot zijn dood van natuur, jacht en dichtkunst maar liet na zijn dood naast gedichten ook een hoop schulden na. En...hij vertaalde als een van de eersten Erasmus' meest bekende werk Lof der Zotheid in het Nl. Zoals hij zelf in zijn voorwoord schrijft deed hij dat tijdens de eenzame uren in de wintermaanden op O. Erasmus vertalen als tijdverdrijf, er zijn slechtere vormen denkbaar. Bij het vertalen van Erasmus' vlijmscherpe kritiek op de clerus van diens tijd zal W ook de calvinistische predikanten uit zijn eigen tijd voor ogen hebben gehad. Maar ook vorsten komen er in Erasmus' Lof niet best vanaf en dat zal W herinnerd hebben aan Prins Maurits. In zijn lange dichterlijke lofzang op O geeft W ons een kijkje in zijn huis, in zijn zoals hij het zelf noemt kleyn paleis. Een detail is typerend voor W gezindheid. In zijn salon hangen de nodige Nederlandse royals (Louise de Coligny (de remonstr Wtenbogaert was haar hofprediker), Frederik Hendrik, de Winterkoningn ook), maar heel nadrukkelijk niet prins Maurits. Voor veel remonstranten was hij toch in de eerste plaats de moordenaar van Joh van Oldenbarnevelt. Van Oldenbarnevelt zelf hangt er wel, evenals Hugo de Groot. Tot zover in alle beknoptheid het leven van W.

2 Wijze dwaasheid oftewel Lof der Zotheid

Nu heel kort iets over Erasmus' Lof der Zotheid (Moriae encomium, (dat is gelatiniseerd Gr, eigenlijk Morias Egkomion, Gr moria, dwaasheid, zotheid, zie Th More) Stultitiae Laus), E meest bekende en wrsch ook meest gelezen werk. De Lof is geschreven in 1509, gedrukt in 1511 en als bekend opgedragen aan E goede vriend Th More. Sandra Langereis noemt de Lof in haar hertaling: s werelds allereerste megabestseller. Ik weersta de verleiding om uit de Lof te gaan citeren. U kunt het prima zelf lezen in moderne vertaling. Ik onderstreep alleen dat de Lof meer is dan een humoristische kritiek op paus en monnik, op koning keizer admiraal. In E eigen woorden: De Lof schertst, maar dan wel zo dat het

serieuze zaken leert, het zingt namelijk de lof op de goddelijke dwaasheid waarvan Paulus verhaalt (bijv in 1 Korintiërs 1).

Er is een dwaasheid die zorgt voor vrolijkheid en plezier. Gelukkig maar, want hoe vaak lijken religie en humor juist niet samen te gaan? Er is ook een dwaasheid die de zelfingenomenheid van bepaalde beroepsgroepen op de hak neemt, bijv van theologen die nogal laatdunkend en prikkelbaar kunnen zijn. Ze beschuldigen anderen, met woorden goochelend, graag van ketterij. E kon er zelf van meepraten. Maar er is ook nog een derde vorm van zotheid, en dat is de goddelijke dwaasheid. In navolging van Pls is die goddelijke dwaasheid eigenlijk de hoogste vorm van wijsheid, al lijkt ie in menselijke ogen nog zo vreemd. Het is de dwaasheid van de Bergrede, van een Koning die niet in een nachtverblijf maar een voederbak ter wereld komt, het is de dwaasheid van het kruis, dat door lijden en dood heen de overwinning van Gods liefde verkondigt. Je moet minder wereldgelijkvormig worden om die heilzame dwaasheid te verstaan en in je leven toe te laten. Weest u niet bang, ik probeer niet om u vandaag te bekeren, maar dat de Lof meer is dan een geestig-spottend hekeldicht, dat moge duidelijk zijn.

3 Nu snel tot slot naar Westerbaens Lof

Er verschenen in Nl in de 17^e eeuw vele Lat edities en vertalingen van de Lof, waaronder dus die van W. Zwaartepunt van de Lat uitgaven in de eerste helft van de 17^e eeuw, meeste Nederl uitgaven verschenen gedurende de gehele 17^e eeuw.

Ik gebruik het tweede deel van W verzamelde gedichten uit 1672, waarin ook opgenomen door W vertaald werk van Terentius, Seneca en Ovidius. Allemaal Rom schrijvers in een elegant Latijn die ook E zeer bekend waren en die hij aanbeval bij het onderwijs in het Lat. Westerbaens vertaling in dichtvorm heet 'T LOF DER SOTHEYT. Ik ga zijn vertaling in rijmvorm niet bespreken, maar geef u de conclusie door van Erasmuskenner Hans Trapman die stelt dat de Lof trouw en op de voet gevolgd wordt door W in zijn 5500 zeer goed leesbare verzen. Verzen die ook een publiek dat geen Lat kende zullen hebben geboeid. Voorwaar een prestatie van formaat.

Wat ik vanmiddag wel doe is iets citeren uit W voorrede bij zijn Lof. Daaruit blijkt W bewondering voor E. Luister u of leest u mee in de uitgedeelde tekst: Goetgunstige Leser, Gelijkerwijs Erasmus van Rotterdam geweest is een van de gheleerdste Mannen sijner eeuw, boven andere uytmuntende in kennisse van goede letteren en taelen en der heylige Theologie, soo had hy oock de wereld en wereldsche saken langh doorkropen en doorkeeken, hebbende (gelijck hy schrijft in sekeren brief aen een Jonghman die sich in 't hof begeven wilde) van sijne jeugd af in der Princen hoven verkeert tot sijne vijftigh Jaren toe. Daer by is hy geweest een man van een vermaeckelijck en vrolijck verstand, ende van een schrandere ende seer aerdighe geest. Van sijne geleertheyd, wereld kunde en

geestigheyt zijn sijne schriften vol. Maer deze zijn groot en meenighvuldigh. Die hier een staeltje van begeert ende in 't kort daer af eenige kennisse wil nemen, die kan die lichtelijck vinden in een sijner Tractaetjes, by hem ghenamert Encomium Moriae (Lof der Sotheyd) dat binnen weynige Maenden nae dat het in 't licht gekomen was meer als sevenmael gedruckt wierdt en dat op verscheyde plaetsen, soo grabbelde en greep elck daer na en met soo grooten behaeghen wierdt het opghenomen. Wel is waer dat sommige daer tegen hebben gemort, welckers lasteringen hy bondigh en aerdigh wederleyt in een brief aen *Martinus Dorpius*, by verstandige, godvruchtighe en uytsteeckende Godts-gheleerde, soo in wetenschap als in waerdigheyt, ende onder dese verscheyde Bisschoppen, is hy noyt meer bemindt ende omhelst gheweest als na dat hy het ghemelte Tractaetje hadde uyt-ghegeven selfs te Leuven, daer hy eenighe vyanden onder de geestelijcke had; Thomas Morus seyt, *dat ter tijdt, als hy aldaer was, het aen alle soo aenghenaem was datter veele waren die veel daer van buyten leerden, ende dat het den gheleerden uytermaten behaeghde, alsoo niemandt als de gheleerde het te recht verstondt.*

In dit boecxken brengt hy de Sotheydt op een spreek-stoel, of raduys (toneel), daer sij haeren lof voor den volcke uyt tuyt by maniere van eene oratie, doch die vrij seer nae aen de stellinghe, vonden en verdichtinghen der Dichters gelijkent. Waerom ick het selven over eenighen tijdt in handen wederom ghekreghen hebbende eenighsins lust kreegh, tot kortinghe der langhe ledighe winter-avonden op 't land, dese Malloote haren lof in Nederduytsche Rijmen tot vermaeck onser lands-luyden te doen uytspreecken. Hoewel nu in dit Tractaetje wel eenighe dinghen zyn die de rijm pen lyden kunnen, soo zynder evenwel veele die niet bequaemelijck selfs in ondict, ick laet staen in dicht, kunnen verduytscht noch gheseyt werden, soo om de eygenschappen, dubbelsinnigheden, aerdigheden, streecken, quinck-slaeghen, spitsvinnigheden en loopjes van de Latijnsche spraek oock van de Grieksche, die hy dickwils daer onder menght, als mede om de woorden en termen die de wetenschappen en kunsten, daer hier altemet van ghesproocken en gehadelt werdt, in die taeln eyghen ende met geen duytsche woorden bekendt zyn ende daer mede niet wel kunnen uytgesproocken werden. (Samenvattend: W noemt hier dus kort de moeilikheden die hij als vertaler ondervonden heeft, specifieke (woord)grapjes die moeilijk te vertalen zijn, maar...) Dese swaerigheyt sagh ick wel te ghemoet ende dat ick in dit werck veel haecken en ooghen vinden soude ende dinghen die niet en zyn uyt te beelden, evenwel ben ick in mijn voornemen voort ghegaen en met vallen en opstaen ten eynde gheraect, niet soo ick wel wilde maer soo ick best konde, hebbende sommighe dinghen wat verlicht met breeder omschryvinghe, sommighe wat ghepast nae onse tijdt en tael, sommighe wat overghelopen of gheheel voorby gegaen om redenen voorsz. Neemt het aen, goedt-gunstighe Leser, voor 't geene dat het is, ende ghedenckt dat men de

voetstappen der voorgangers niet altijdts met ghelijcke schreden intreden kan, en dat allerhande houdt niet bequaem is om haspelen van te maecken, en vaert wel.

Op Ockenburgh, den vierden Junius, in den jaere sestien-hondert negen en vijftigh.

Van U L. Dienstwillige J. Westerbaen

En dan volgt de aanbiedingsbrief bij de Lof van E zelf, gericht aan Th More.

Twee opmerkingen maak ik bij voorrede en vertaling:

In de eerste plaats: W had te maken met vertaalproblemen waarmee elke vertaler te maken heeft. Het aardige is dat dat natuurlijk ook geldt voor E zelf.

Bijvoorbeeld bij de parafases die hij maakte van de meeste bijbelteksten uit het NT en bij zijn tekstkritische edities van vele Gr en Lat auteurs. Ook al schreef E zelf niet in het Nederduits van W, hij moest wel vertalen, van Gr in Lat of van een woord dat E eigen lezers beslist niet zouden begrijpen naar een voor de eigentijdse lezer wel te begrijpen woord. Precies hierover heeft E zelf ook regelmatig geschreven, ook bedoeld om anderen te helpen, bijv in zijn *Ecclesiastes* (de kunst van het preken, 1535), en het is aardig te zien dat bewonderaar W er ook mee geworsteld heeft. Soms moet je je vertaling aanpassen aan de veranderde tijden. Je kunt niet altijd in dezelfde tred in de voetsporen van je voorgangers treden. E zou het daar van harte mee eens zijn geweest.

In de tweede plaats: hoe trouw W de Lof ook volgde, soms kan hij het niet laten om de tekst te lezen in de context van zijn eigen tijd. Het aardige voor ons is dat dan onmiddellijk W zelf tevoorschijn komt, met zijn sym- en antipathieën en idd zijn remonstrantse gezindheid. In de passage van de Lof over Vorsten heet het dat een vorst toonbeeld van deugd moet zijn. Alleen een zot durft dat aan en lapt de regels van de deugd vervolgens aan zijn laars. De eigen zakken worden goed gevuld met geld en pluimstrijkerij. W vertaalt (ik gebruik nu mijn woorden):

Een bekwaam burger wordt ten onrechte in t ongelijk gesteld en vervolgens beroofd van vrijheid, goed en leven. Dan nog willen de vorsten dat hen de eer wordt gegeven dat zij de welvaart van het land behartigen, dat zonder hen spoedig in een bloedbad zou zijn veranderd, verraden, verkocht, door de vijand ingenomen. Waarna men iemand die daarvoor juist het hoofd zou hebben gehad, eer dat kon blijken, dat hoofd met het zwaard heeft afgesneden.

Bij dat laatste denkt W blijkens een eigen toegevoegde voetnoot dus aan Van Oldenbarnevelt: Want schrijft hij: Hier van hebben wij een levendigh exempel hier te Lande gehad in den Heer van Barneveld.

Hier moet ik het om der tijds wille bij laten. Concluderend: ook los van Ockenburgh is Jacob Westerbaen het waard om aan de vergetelheid te worden

ontrukt. Juist hij is een van die minder bekende remonstrantsgezinden die in een vroeg stadium fan van Erasmus waren en E natuurlijk goed konden gebruiken in hun strijd tegen de strenge calvinisten.

Erasmus als een man van ‘vermaeckelijck en vrolijck verstand, ende van een schrandere ende seer aerdighe geest.’ W heeft er vast iets van zijn eigen geest in herkend. En dat hij net zo buiten de lijntjes kon kleuren als zijn grote voorbeeld in de Lof, daarvan nog een klein, toegegeven poëtisch wat minder fraai voorbeeld:

Van een kwaad wijf (is vrouw)

Een wijf, nadat zij lang had op haar man gekeven,
goot hem de pispot uit het venster op zijn kop.
‘Ik dacht wel,’ zei hij, ‘dat dat weer zou water geven,
want zonder regen houdt de donder zelden op.’

Litt:

Het tweede deel der Gedichten van Jacob Westerbaen (1672)

Johan Koppenol, *Jacob Westerbaen Gedichten. Bloemlezing uit het werk van een levensgenieter (2001)*

Hans Trapman, *Wijze dwaasheid. Vijfonderd jaar Lof der Zotheid in Nederland (2011)*

Willem van der Ham (hoofdred), *Een kleyn paleis. De geschiedenis van de Haagse Buitenplaats Ockenburgh (2020)*